

Na putu ka nenasilju

Iskustva sa Zapadnog Balkana

Nenad Vukosavljević

Na putu ka nenasilju

Iskustva sa Zapadnog Balkana

Nenad Vukosavljević

Članak iz Berghof priručnika za transformaciju sukoba

www.berghof-handbook.net

Prevod sa engleskog:

Nina Vukosavljević

Centar za nenasilnu akciju
Beograd – Sarajevo, 2013.

U saradnji sa Berghof Foundation/Berghof Conflict Research

Naslov originala:

Nenad Vukosavljević

'Preparing for Nonviolence - Experiences in the Western Balkan.' U: B. Austin, M. Fischer & Hans J. Gießmann (ur.), *Advancing Conflict Transformation. The Berghof Handbook II*. Opladen/Farmington Hills: Barbara Budrich Publ., 2011.

Fotografija na prvoj strani:

Nenad Vukosavljević

Kontakt:

Nenad Vukosavljević
Centar za nenasilnu akciju
Čika Ljubina 6
11000 Beograd, Srbija
nenad@nenasilje.org
www.nenasilje.org

Sadržaj

1. Uvod (5)

2. Trening iz izgradnje mira i nenasilne razrade konflikata: ciljevi i metode (6)

2.1 Nenasilje kao vizija, vrednost i pristup (6)

2.2 "Ciljne grupe": Izbor učesnika treninga i partnera za delotvornu akciju (8)

2.3 Multiplikacija i umrežavanje (10)

2.4 Deljenje i prenošenje odgovornosti (11)

3. Naučene lekcije (12)

3.1 Sadržaj treninga mora da odgovara realnosti (12)

3.2 "Siguran prostor" nasuprot "prostoru za nesigurnost": Vežbanje kritike (12)

3.3 Treneri kao facilitatori, oni koji daju inpute i partneri (13)

3.4 Da bi se nosili sa "napornim učesnicima" treba se "nositi sa samim sobom" (14)

3.5 Postavljanje realnih očekivanja (15)

4. Dileme i izazovi mirovnog rada (15)

4.1 Legitimnost i zavisnost – insajderi i autsajderi (15)

4.2 Kako zadržati polet? (17)

4.3 Od "treninga" do "društvene promene"? Razmišljanja o učinku i doseg (18)

5. Zaključci i pogled unapred (20)

6. Bibliografija (21)

1. Uvod¹

U ovom eseju ću razmatrati iskustva sa treninga iz izgradnje mira i transformacije konflikta držanih na Zapadnom Balkanu, izdvajajući lekcije naučene tokom poslednjih 13 godina rada *Centra za nenasilnu akciju* (Centre for Nonviolent Action – CNA). CNA je mirovna organizacija koju vode lokalni aktivisti, a u čijem fokusu su prekogranične aktivnosti na Balkanu. Osnovan je nakon rata u Bosni i Hercegovini i počeo je s radom 1997. godine u Sarajevu, u periodu između nekoliko regionalnih ratova i eskalacije nasilja koje ih je pratilo (npr. u Srbiji / Kosovu i Makedoniji). Godine 2001., počeo je s radom i drugi ured CNA u Beogradu (Srbija).

Ratovi na Balkanu imali su izraženu etnopolitičku pozadinu, ili su u najmanju ruku doveli do sukoba između različitih etniciteta i zemalja. Dakle, bilo je očigledno da će regionu biti potrebne inicijative koje bi okupile ljude sa različitih strana kako bi se premostio jaz nastao oko nekadašnjih linija fronta. Postojala je potreba za iznalaženjem konstruktivnih načina nošenja sa ranama, patnjama i nepoverenjem koje je rat izazvao. Tako je nastala ideja o CNA, kao neophodnost očigledna zdravom razumu. Može izgledati čudno, ali odmah nakon katastrofalnog rata u Bosni i Hercegovini bilo je vrlo malo ljudi (a i sad je tako) na Balkanu koji su sačuvali zdrav razum. Bilo je potrebno strpljenja i hrabrosti da se osnuje organizacija s ciljem da okupi ljude koji su navodno trebali da jedni drugima budu večiti neprijatelji zbog svog različitog porekla i identiteta. Trenutno, tim CNA okuplja ljude iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, koji saraduju s desetinama partnera iz čitavog regiona. U svoje aktivnosti uključujemo ljude iz čitavog regiona bivše Jugoslavije: radimo s mešovitim grupama s različitih strana, regiona i zemalja (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Kosovo, Crna Gora, Makedonija).

Da bismo počeli s radom, nije bilo potrebno imati grandioznu teorijsku viziju. U početku smo malo znali o raznim teorijama i praksama izgradnje mira, iako smo znali da radimo na građenju mira. Naš pristup je bio da učimo jedni od drugih i od ljudi koji su pohađali naše treninge ili s kojima smo na neki drugi način saradivali. Ne postoji zajednička ideologija koja bi nas povezivala, ali smo svi posvećeni borbi protiv nepravde i nasilja i želimo da doprinesemo stvaranju boljih društava. Još jedan važan delić identiteta CNA je da smo svi ravnopravni članovi organizacije, koji dele odgovornosti.

Krajnja svrha čitavog rada na izgradnji mira koji CNA obavlja je doprinos izgradnji poštenih i pravednih društava koja svim svojim građanima garantuju jednaka prava, bez obzira na njihovo ime i poreklo; društava koja neguju vrednosti tolerancije i pravde; društava koja svoje građane čine sposobnim da preuzmu odgovornost za svoje zajednice i da se odupru populističkim, nacionalističkim i šovinističkim ideologijama. Želimo da doprinesemo izgradnji društva koje će težiti sigurnosti gradeći odnose i mostove sa susedima, čiji stanovnici će se distancirati od zločina počinjenih u prošlosti u njihovo ime.

U periodu od 1997. do 2002. godine, aktivnosti CNA bile su usmerene isključivo na mirovno obrazovanje i prekogranično umrežavanje, okupljajući pojedince različitog prethodnog profesionalnog iskustva koji su imali potencijal za širenje ideja (“multiplikatore”). Veći deo tog rada je bio, a i dalje je,

1 Ovo poglavlje prvi put je objavljeno 2007. godine u online verziji *Berghof Handbook for Conflict Transformation* (*Berghof priručnik za transformaciju konflikata*) kao deo tematskog bloka o treninzima (sa Sprenger 2005 i Schmelzle 2006; videti Beatrix Austin u ovom priručniku). Poglavlje je dopunjeno za ovo izdanje.

malo vidljiv u javnosti, ali je doprineo stvaranju široke mreže mirovnih aktivista u celom regionu koji su razvijali aktivnosti i saradnju koja sada funkcioniše nezavisno od CNA. Od 2002. godine, pored treninga, CNA je razvijao nove aktivnosti koje su bile mnogo više usmerene na podizanje svesti i aktivnosti u cilju konstruktivnog “suočavanja s prošlošću”. Svi mi u timu CNA, osećali smo da je sazrelo vreme i da postoji goruća potreba da se ljudi u regionu suoče s prošlošću u smislu prihvatanja i preuzimanja odgovornosti za nasilje počinjeno u prošlosti. Tako smo na primer odlučili da radimo s bivšim borcima sa različitih strana (iz Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine), koji su učestvovali bilo kao regruti ili dobrovoljci u ratu u Bosni i Hercegovini. Organizovali smo treninge s mešovitim grupama, nakon čega su bivši borci diskutovali o svojim iskustvima na javnim forumima. Oni su u osnovi pričali svoje lične priče, o tome kako su otišli u rat i kako se osećaju sada kad se na to osvrnu. Ti skupovi naširoko su praćeni od strane lokalnih a povremeno i regionalnih medija. Osim toga, počeli smo da pravimo i dokumentarne filmove u čijem fokusu su bila iskustva ljudi iz proteklih ratova. U skorije vreme, radili smo i intervju sa običnim ljudima iz različitih delova bivše Jugoslavije na temu “pomirenja” i prikupili smo iskustva onih koji se bave mirovnim radom za buduće publikacije (Centar za nenasilnu akciju 2005, 2007, 2009). U isto vreme, nastavili smo sa treninzima.

U ovom eseju ću se osvrnuti na rezultate treninga iz izgradnje mira i nenasilne transformacije konflikata. Razmatraću ta pitanja iz perspektive praktičara - *mirovnog aktiviste i trenera iz izgradnje mira i nenasilne akcije* – a ne naučnika (iako stremimo tome da kombinujemo aktivizam i strukturisano promišljanje i planiranje svoga rada). Tekst odražava iskustva izgradnje mira kroz prizmu *insajdera* – iako je danas neizbežno razmišljati i o ulogama insajdera i autsajdera i njihovom međusobnom odnosu. *Drugi deo* eseja predstavlja ciljeve i metode trenerskog rada CNA, nakon čega sledi *treći deo* koji podvlači neke naučene lekcije i praktične preporuke. *Četvrti deo* zalazi dublje od problema vezanih za treninge jer se bavi glavnim izazovima i dilemama s kojima se suočavamo u mirovnom radu. Tu se takođe bavim teškoćama da se proceni učinak i uticaj treninga. Trening ima za cilj promenu stavova pojedinaca. Pitanje je da li će “uspešno” sprovođenje treninga ili sprovođenje više takvih aktivnosti, nužno dovesti do situacije u kojoj će uslediti društvena promena. Teško je proizvesti održivu snagu koja će ostvariti društveni uticaj. *Peti deo članka* izvodi zaključke i ukazuje na preostale izazove.

2. Trening iz izgradnje mira i nenasilne razrade konflikata: ciljevi i metode

2.1 Nenasilje kao vizija, vrednost i pristup

CNA se zalaže za nenasilje kao vrednost, što znači da se protivimo nepravdi i nasilju gde god da se dešavaju, bez obzira na kontekst. To nije uvek lako. Mnogo je nacionalista koji su hitri da osude nepravdu koja pogađa grupu ili “nacionalnost” kojoj sami pripadaju, a u isto vreme imaju običaj da ignorišu nepravdu i diskriminaciju manjina u svom društvu. Oni to vide i opravdavaju kao “demokratski princip vladavine većine”. Zemlje bivše Jugoslavije prošle su kroz transformaciju iz autoritarne vladavine

jednopartijskog sistema ka političkim sistemima koji su izgrađeni u skladu sa demokratskim načelima. Ovaj prelaz bio je obeležen ratom i ksenofobijom.

Nažalost, u novonastalim demokratijama mnoge nacionalističke političke vođe su svoje mandate koristile za opresiju onih koji su bili u manjini. Mnoga društva zemalja zapadnog Balkana su i dalje na tom nivou razvoja. Danas, nakon što se bivša Jugoslavija raspala na nekoliko zemalja, postoji snažna tendencija da vlade i građani jedne zemlje uskraćuju drugima pravo da kritikuju politiku i društvene nedaće izvan granica “svojih” nacionalnih država. Oni koji to čine bivaju etiketirani kao “nacionalisti”. S druge strane, smatraće se da je onaj ko isključivo kritikuje nepravdu u svojoj zemlji, “protiv” te države odnosno “većinske nacije”. U takvom okruženju, vrlo je teško da se vaš glas čuje i da javno delujete protiv diskriminacije i nasilja. Teško je ljudima objasniti da kritikovanje politike i nedaća određene države iz ovog regiona ne znači nužno da ste naklonjeni politici druge države ili etničke grupe. CNA naprosto deluje u skladu sa svojim vrednostima nenasilja, a ne iz lojalnosti bilo kojoj etničkoj zajednici ili državi. Zato je činjenica da je CNA tim sastavljen od ljudi različitog etničkog porekla tako važna. To nam daje mnogo više kredibiliteta i prostora za delovanje nego što bi ga imali da svi naši članovi imaju isti nacionalni identitet.

Postoji snažna potreba za dekonstrukcijom slike neprijatelja i prevazilaženjem onoga što zovemo “viktimizacija”, što je raširena (auto)percepcija na Zapadnom Balkanu, a znači da društva imaju tendenciju da čitave grupe (nacije) proglašavaju ili žrtvama ili nasilnicima. Ove slike moraju da se preispitaju i dekonstruišu, u procesu učenja, koji okuplja ljude iz različitih regiona i sa različitim ličnim biografijama. Cilj trenerskog rada CNA je dati doprinos društvenoj promeni oslobođanjem ljudi od predrasuda kroz mirovno obrazovanje. Želimo da senzibilizujemo pojedince za nove načine postizanja nenasilne transformacije konflikata i da uvedemo konstruktivne modele suočavanja s prošlošću. Želimo da podržimo ljude da postanu svesni građani koji mogu da prihvate i razlikuju razne oblike identiteta i koji su spremni da grade konsenzus u društvu oko inkluzivnih, nediskriminativnih vrednosti.

Ovaj proces transformacije suočava se s raznim izazovima, što je posebno slučaj s društvima koja su nedavno prošla kroz rat. Preduslov za transformaciju je razmatranje i preispitivanje temelja društva na kritički način, što obuhvata sledeće zadatke:

- (Re)definisanje nepravde
- (Re)definisanje identiteta (rođen/a, izabran/a, izgrađen/a kroz zajedničko iskustvo nasilja protiv jedne ili više određenih (pod)grupa)
- Podržavanje akcije i promene (uspostavljanje dijaloga između zajednica, suočavanje s ksenofobijom i nacionalizmom, zaštita ljudskih prava, prihvatanje da je činjeno nasilje i nepravda u prošlosti i preuzimanje odgovornosti za prošlost)
- Prevazilaženje predrasuda, generalizacije krivice i etiketiranja pojedinaca ili grupa (što su pojave tipične za društva u kojima većina ljudi sebe smatra žrtvama)
- Promovisanje načela “pokušajte da živite ono u šta verujete”, ili, da citiram Gandija: “ budi promena koju želiš da vidiš”.

Kad smo 1997. godine počeli da radimo u regionu, izraz “nenasilje” bio je potpuno nov u našim jezicima. Čak i sada, posle više od deset godina, mnogi ljudi ne razumeju taj koncept i mešaju ga s nekom vrstom “pasivnog prihvatanja nasilja”. To je potpuno suprotno od onoga kako mi razumemo nenasilje. Po mom mišljenju, *nenasilje je aktivni otpor nepravdi i nasilju*, pri čemu se u toj borbi ne

koristi nasilje [videti takođe Veronique Dudouet u ovoj knjizi]. To nije ideologija u koju se uklapate, već stav koji usvajate kako bi iznašli način da se osećate dobro zbog onoga što činite i kako živite. Drugi izraz, koji je bio nedovoljno poznat i vrlo ga je bilo teško prevesti na naše jezike, bilo je “rodno pitanje”. Oba pojma i vrednosti, nenasilje i rodna ravnopravnost, nisu bili nimalo ukorenjeni u našoj tradicionalnoj kulturi (kulturama).

Kada vodim trening, nikada ne bih insistirao na usvajanju novih koncepata koji bi zamenili nešto što je ranije postojalo. Učesnici treninga bi trebalo da prepoznaju ono što im najviše odgovara, a da to istovremeno nema negativnog uticaja na druge. Pošto ljudi obično ne vole da sebe vide kao počinioc nasilja, važno je osigurati prostor za razmenu tokom koje se mogu čuti i razumeti različite percepcije i osećanja, ali i ostaviti pojedincu da učini dublje lične promene i preduzme akciju u skladu sa novim saznanjima stečenim na treningu. Nije bitna terminologija, već stav i konkretna akcija koje iz toga proizilaze, koje imaju uticaja na živote. To je ono što je važno, kako god mi hteli to da nazovemo.

Metode treninga CNA su zamišljene da budu u skladu s našim temeljnim uverenjima i predanošću nenasilju. One su participativnog, interaktivnog karaktera, zasnovane na iskustvenom učenju. U središtu je uverenje da su stavovi vezani kako za emocije (Sprenger 2005, 4) tako i za racio, a da je potencijal za promenu ponašanja mnogo veći kada ljudi dožive efekte koje njihovo ponašanje ima na druge ljude i na društvo. Tek tada mogu da uvide vezu između nekih svojih (nacionalističkih ili šovinističkih) stavova i njihovog uticaja na druge (nepravda, diskriminacija i nasilje). Jednačina nije uvek tako jednostavna kao što je to ovde prikazano, i ljudi obično prolaze kroz proces koji karakterišu napredak i prepreke, u toku vremenskog perioda koji uopšte ne teče linearno. Neki od događaja na vremenskoj skali su predvidljivi, neki nisu, neki pokazuju pravilnost, drugi (meni) ostaju nerazumljivi.

2.2 “Ciljne grupe”: Izbor učesnika treninga i partnera za delotvornu akciju

Koliko god da mi se ne dopada pojam “ciljna grupa” (zvuči kao treba da ciljamo na nekoga i onda ga, valjda, pogodimo ili promašimo...), koristitiću ga ovde u nedostatku odgovarajuće alternative. Važno je detaljnije se upoznati s profilom ljudi i pažljivo odabrati polaznike treninga. Izbor bi trebalo da bude napravljen u skladu sa ciljevima i strategijom koje smatramo održivim, posebno ako nam je namera da ostvarimo dugoročnu saradnju s učesnicima treninga. Pristup CNA ima za cilj podsticanje i umrežavanje inicijativa za izgradnju mira u regionu bivše Jugoslavije. Naš rad teži multiplikaciji i izgradnji kapaciteta za intenzivan rad na lokalnom nivou, koji će se nastaviti i van naših aktivnosti.

Stoga mi radimo uglavnom sa odraslima i sa pojedincima koji imaju profesionalno radno iskustvo i određeni potencijal za multiplikovanje naših vrednosti i pristupa, kao što su: nastavnici, novinari, aktivisti NVO, socijalni radnici, oni koji rade s mladima, stranački aktivisti i članovi udruženja bivših boraca. Ukratko, obučavamo one koji bi trebalo da ono što su naučili primene u svom radu, i mi to činimo na prilično velikom regionu. Nemamo kapaciteta za sprovođenje intenzivnijeg rada u lokalnim zajednicama. Povremeno podržavamo rad u lokalnim zajednicama, na zahtev i inicijativu naših lokalnih partnera, kad god je to moguće i kada to ima visok prioritet, ali nemamo svugde dobar pristup lokalnim zajednicama, što je nedostatak koji proizilazi iz našeg strateškog fokusa.

Prvo načelo koje sledimo prilikom izvođenja treninga je da budemo sigurni da su se svi učesnici prijavili dobrovoljno. Naše grupe su mešovite, u regionalnom, etničkom, rodnom i starosnom pogledu. Ljudi obično popune pristupni upitnik, u kojem objasne svoju motivaciju. To je najvažnije. Jedini izuzetak

u ovoj proceduri pravili smo kod treninga sa bivšim borcima gde su učesnici bili pozivani na sastancima i preko kontakata s udruženjima veterana (neki od njih čak su delegirali članove koji su prisustvovali našim treninzima).

Neki u regiji pretpostavljaju da biramo samo učesnike koje smatramo "istomišljenicima", ali to nije slučaj. Drugi takođe pretpostavljaju da je naš trening usmeren na prenos profesionalnih veština. Međutim, naši treninzi nisu tome namenjeni, ne želimo da profesionalizujemo rastuću klasu onih koji čine takozvani "treći sektor" (NVO sektor). Želimo da radimo s ljudima koji žele da menjaju stvarnost. Ono što čitamo kao "motivaciju" je kada ljudi u svojim prijavnim formularima navode svoje iskrene brige i izražavaju spremnost da se uhvate u koštac s problemima kao što su mržnja, diskriminacija, nasilje i drugi oblici nepravde. Vrlo često, izvore nepravde vide u "onoj drugoj" zajednici, odnosno zemlji. Na treningu im se pruža prilika da suoče takve stavove.

Ne bih se usudio da tvrdim da naše radionice premošćuju jaz između ruralnih i urbanih sredina koji je obeležje celog regiona, ali u svom radu definitivno "pozitivno diskriminišemo" grupe i pojedince iz seoskih područja, i oblasti u kojima postoji nedostatak mirovnih inicijativa. Drugi važan princip našeg rada je da pokušavamo da okupimo ljude iz raznih mikro-regiona koji dolaze iz različitih zajednica između kojih postoji neprijateljstvo, tako da ne samo da podstičemo dijalog između njih, već i umrežavamo potencijalne partnere kojima će biti potrebna međusobna podrška.

Trening "istomišljenika" je nešto što pokušavamo da izbegnemo. Međutim, i istomišljeništvo je često kranje površno (kada dolazi od ljudi iz NVO iz urbanih sredina, a izraženo je na deklarativnom nivou), a pretvara se u otvorene konflikte čim se dohvatimo gorućih pitanja. Mi, dakle, pokušavamo da podstaknemo razmenu i umrežavanje "istomišljenika" kroz događanja koja su osmišljena u te svrhe, da bismo usmerili više energije ka oblastima za koje mislimo da im je potrebno više aktivnosti (tako smo, na primer, učestvovali u sastanku umrežavanja sa ljudima iz Srbije, Kosova i Makedonije na temu suočavanja s prošlošću).

Odlučili smo da radimo s bivšim borcima jer vidimo da imaju poseban potencijal za podsticanje mirovnih inicijativa, s obzirom na njihovu snažnu prihvaćenost u društvu. Nije lako približiti im se, jer mnogi bivši borci zastupaju veoma ekstremističke stavove. No, postoje grupe koje je još teže pridobiti za prekogranični dijalog. Imali smo ogromne poteškoće da pristupimo udruženjima porodica nestalih osoba, a imali smo i utisak da su često bili manipulisani od strane ekstremističkih političkih vođa. U najmanju ruku, pokazalo se da su mnogi izuzetno osetljivi na bilo kakvu kritiku vođstva etničke grupe kojoj pripadaju i vrlo neprijateljski raspoloženi prema drugim zajednicama. Nekoliko izuzetaka, čini se, da potvrđuje ovo pravilo.

Obe grupe su ključne za proces suočavanja s prošlošću i obe imaju ogroman legitimitet i prihvaćene su u javnosti. Potrebno je mnogo strpljenja i vremena za izgradnju poverenja i njihovo uključivanje u akcije koje podržavaju mir. Udruženja ratnih veterana i udruženja rodbine nestalih osoba ponekad deluju na način koji je istinski štetan za proces izgradnje mira. Ipak, bilo bi nepošteno označiti ih predstavnicima tvrde linije ili "ometaći"². Njihova distanciranost od izgradnje mira u bliskoj je vezi s "viktimizacijom" društava (vidi napred *deo 2.1*). Osim toga, mnogi razlozi njihovog nepoverenja leže u nedostatku legitimiteta i transparentnosti mirovnih grupa (vidi *deo 4.1* u nastavku).

2 Namerno izbegavamo rasprostranjen izraz "ometaći" (eng. "spoilers") jer etiketira čitavu grupu čije se akcije možda mogu definisati kao "ometanje", ali čija motivacija ne mora biti ometanje već dostizanje pravde, onako kako je oni vide. Oni, dakle, nose veliki potencijal za izgradnju mira, koji se može iskoristiti.

Najzad, naš pristup zasniva se na pretpostavci da svaki pojedinac ima potencijal za pozitivnu društvenu promenu. Naše je iskustvo da vrlo malo ljudi želi o sebi da misli da su zli. To je važno polazište za senzibilizaciju ljudi. Uočili smo da mnogi pojedinci i grupe, koje aktivno učestvuju u javnom diskursu, sebe vide kao aktere koji se bore za društvenu pravdu i za legitiman i pravedan cilj. To je zajedničko svima koji su angažovani, iako se obično ne priznaje jer su, što je normalno, u pitanju suprostavljeni interesi i akcije. Samo preispitivanje i razmatranje motiva i učinka delovanja može da pokrene procese promena. Naš pristup treningu je da pretpostavljamo da pojedinci koji žele da menjaju društvo imaju dobre namere i neiskvarene motive. Ne možemo da promenimo čitave narode ili grupe, ali možemo da stvorimo uslove za to, dajući pojedincima priliku da se oslobode predrasuda preko novih uvida stečenih kroz dijalog – imajući u vidu njihove dobre namere.

2.3 Multiplikacija i umrežavanje

Treninzi CNA imaju za proklamovani cilj multiplikaciju – drugim rečima nastojimo da izgradimo međuregionalne kapacitete i neformalnu mrežu aktivnih multiplikatora koji će doneti promenu u svoje sredine. Međuregionalni rad (u svim zemljama i regionima bivše Jugoslavije, osim Slovenije), ima za posledicu da smo prilično “slabi” na novou mikro-regija, jer ne možemo da se usredsredimo na određene manje oblasti. To je dovelo do situacije da na primer, čak i nakon 13 godina rada, nemamo mrežu partnera u zapadnoj Hercegovini, ali imamo prilično rasprostranjenu partnersku mrežu u Makedoniji, koja je geografski mnogo udaljenija od oba naša ureda.

U cilju razvoja održive mreže za izgradnju mira osmislili smo razne programe obuke koji imaju različite ciljeve:

- Osnovni trening iz izgradnje mira i nenasilne transformacije konflikata (a poslednjih nekoliko godina i iz suočavanja s prošlošću) – polaznici bez prethodnog iskustva učestvuju u 10-dnevnom treningu.
- Napredni trening – za najmotivisanije polaznike Osnovnih treninga koji ne moraju nužno biti zainteresovani da i sami drže treninge, održava se iz dva dela (2 puta po 10 dana).
- Trening za trenere (TzT) – za one koji su zainteresovani da i sami drže treninge, ovaj format obuhvata praktičnu pripremu treninga i delove koji se odnose na sprovođenje treninga, evaluaciju i administraciju; sprovodi se tokom razdoblja od 12 meseci, a sastoji se od osam faza i oko 40 dana treninga.
- Trening za bivše borce - poseban program dijaloga između bivših boraca koji su učestvovali u ratu na bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj strani.

Od samog početka trening smo osmislili kao seriju događaja, jer je potencijalni uticaj jednokratnog treninga vrlo ograničen (Sprenger 2005). Individualno, uticaj može biti ogroman, ali je vrlo neizvesno da li na duge staze jednokratni treninzi mogu da dostignu održivu snagu za promene, ili da motivišu i podrže tzv. aktivne pokretače promena.

Premošćavanje bivših linija fronta i etnopolitičkih granica nije jednostavan zadatak. No, naše iskustvo pokazuje da pomaže lični primer. Multietnički tim trenera (koji se obično sastoji od četiri trenera različitog porekla) upravo je jedan takav primer. U početnoj fazi treninga mnogi učesnici ga doživljavaju kao nešto vrlo neobično. Nakon nekoliko dana ova percepcija biva zamenjena slikom zajednice koja se

temelji na vrednostima, bez obzira na višestruke ili pojedinačne identitete članova tima. Prvobitni razlozi za pravljenje multietničkih timova obuhvatali su: a) postizanje početne legitimnosti za međuregionalni rad prisustvom “predstavnik različitih strana”, b) obezbeđivanje prisustva različitih bekgrunda i senzibiliziranosti koja nastaje kao rezultat tog prisustva, c) razjašnjavanje očekivanja i stereotipa u ranoj fazi čime oni postaju okosnica treninga (polaznici obično bivaju razočarani svojim očekivanjima da se solidarnost iskaže na temelju etničke pripadnosti, i prijatno su iznenađeni kada dožive samokritiku od članova tima sa “druge strane”).³

2.4 Deljenje i prenošenje odgovornosti

Važno načelo našeg pristupa treningu je deljenje odgovornosti i / ili prenos odgovornosti. Za razliku od kognitivnog učenja, koje se postiže slušanjem, sticanjem znanja i potrebnih veština, osnaživanje je cilj koji se može postići samo ako ljudi preuzmu odgovornost i prihvate posledice svojih postupaka. Oni onda više nisu samo primaoci kojima treneri pružaju ono što im je potrebno, već to sami aktivno zahtevaju, ili pak ostaju pasivni, ali ne i oslobođeni odgovornosti. Tu je direktna paralela sa stvarnim životom: može se prigovarati stvarima koje su loše, nepravedne i pogrešne, može se sebe “proglašavati žrtvom” – ili se može suočiti sa stvarnošću i razmišljati o mogućem napretku.

Primer ovoga je vežba koju smo smislili tokom Treninga za trenere, s ciljem da se između učesnika stvori osećaj “vlasništva” i deljenja odgovornosti za proces treninga (*vidi Okvir 1*).

Okvir 1 – Deljenje & prenošenje odgovornosti: Izbor mesta održavanja treninga

Tokom kursa Treninga za trenere osmislili smo vežbu koja je polaznicima dala mogućnost da preuzmu odgovornost za proces. Od grupe (učesnici koji su ranije prošli osnovni 10-dnevni kurs i odlučili da pohađaju napredni trening) je zatraženo da donese odluku o mestu gde će se održati sledeća faza kursa. Mogli su da biraju između tri opcije:

Prva opcija bila je da se trening održi u zapadnoj Bosni, u katoličkom samostanu koji se nalazi u malom mestu, zloglasnom po ekstremnom nacionalizmu. U tom mestu, tokom jednog prethodnog CNA treninga, nekim polaznicima su pretili kriminalci, a ukradena su i dva automobila CNA (treći automobil imao je drugačije registarske tablice, što se pokazalo kao odličan sigurnosni sistem, mada je funkcionisao samo u tom regionu).

Druga opcija bila je da se izabere hotel smešten u idiličnom pejzažu istočne Bosne, sa odličnim uslovima za rad. Tokom rata, hotel je služio kao logor za muslimanske žene, koji su u njemu bile silovane i mučene. Područje je poznato po etničkom čišćenju koji je vršeno tokom rata i ubistvima mnogih civila (lokalnog stanovništva). Ni u sklopu hotela a ni nigde drugde u tom području nema spomenika ili nekih drugih obeležja koja bi ukazala da su se tu odigrali ratni zločini. Uprava hotela tvrdi da ne zna ništa o prošlosti.

Treća mogućnost je bila da se trening održi u hotelu na severu Crne Gore, čije se jedno krilo još uvek koristi kao baza jedinice specijalne policije. Sama oblast nije bila pogođena ratom. Grupi

3 Analiza koja se radi posle treninga govori nam da mešoviti trenerski timovi zaista imaju takav učinak.

je trebalo nekoliko sati da donese odluku. Trenerski tim je naravno poštovao konačnu odluku. Najvažnija korist od vežbe bila je što je otvorila različite nivoe diskusije. Ljudi su postavljali pitanja poput: “Hoćemo li se baviti zločinom i poprištem zločina?”, “Ko je odgovoran za sigurnost, koji rizici se mogu preuzeti?”, “Da li je u redu da se izabere najlakši način, i ide na najprihvatljiviju opciju?”, “Da li je trening nešto što bi trebalo da se odvija izolovano od stvarnosti?”, itd.

3. Naučene lekcije

3.1 Sadržaj treninga mora da odgovara realnosti

Jedan od ciljeva naših treninga je doprinos podizanju svesti i davanje podsticaja za odgovorno društveno delovanje. Ljudi imaju stavove o sopstvenoj životnoj stvarnosti koje izražavaju tokom treninga. Neophodno je osnažiti polaznike da prepoznaju prostor za delovanje i mogućnosti da stvari menjaju na bolje. Istovremeno, važno je prilagoditi sadržaj treninga kako bi odgovarao stvarnosti. Bliske veze sa “stvarnim životom” neophodne su kako bi se sprečilo da se ljudi tokom treninga isuviše “uznesu” i razviju nerealna očekivanja da se nešto može brzo postići, jer, gotovo neizbežno, u nedeljama nakon treninga, čitava nerealna konstrukcija se ruši zbog nedostatka podrške u sopstvenoj okolini. Da bi se to izbeglo, potrebno je senzibilisati učesnike treninga ne samo za vizije, već i za prepreke sa kojima će se suočiti u stvarnosti, kada budu hteli da svoje vizije pretvore u akciju.

Za učesnike treninga je važno da shvate koliko je teško proizvesti jasan društveni uticaj i stvoriti nenasilno i pravedno društvo. Naravno, ciljevi koji se čine brzo dostižnim mnogo su privlačniji od pristupa koji su orijentisani ka procesu koji će pokazati rezultate i doprineti poboljšanju društva tek u dalekoj i neodređenoj budućnosti. Kako odoleti iskušenju da se postave nerealna očekivanja? Moguć odgovor je da ljudi moraju to praktično da dožive i osete. S jedne strane, prolaze kroz proces osnaživanja tokom treninga, a s druge strane, moraju da vide i osete koliko je teško ostvariti vidljive rezultate na dugom putu do društvene promene. To je okvir treninga i svi sadržaji bi trebalo da budu u njega umetnuti, pod uslovom da za to ima dovoljno vremena.

Polaznici tokom treninga treba da vežbaju ono što bi trebalo da čine u stvarnom životu. Ne bi trebalo da se tokom treninga “pretvaraju”, a onda posle nastavljaju po starom. Osim toga, ono što čini da ljudi osećaju obavezu da nastave i istraju je osećaj da su ostvareni dijalog i percipirane promene njihovo vlasništvo – da ih niko na to ne tera, već to čine zbog svoje lične odgovornosti.

3.2 “Siguran prostor” nasuprot “prostoru za nesigurnost”: Vežbanje kritike

Poštovanje potreba polaznika spada u osnove trenerskog rada. Neophodno je zadovoljiti te potrebe što se tiče a) osećanja da se nalazite u sigurnom prostoru, b) jednakog tretmana i c) poštovanja

različitosti. Važna lekcija koju smo naučili nakon održavanja tolikih radionica je: “slušaj, ali sam/a to procesuiraj sa svojim timom, s obzirom da ste svi vi deo istog političkog, kulturnog i društvenog konteksta”. (Na kraju krajeva, i životi onih koji su u ulozi trenera su nerazdvojni deo stvarnosti.) Doživljavali smo vrlo često i da se grupa upinje da pokaže unutašnju harmoniju, uprkos očiglednim sukobima. Trenerski tim treba da se suprotstavi stavu da stvari treba “pomesti pod tepih”, što onda može da dovede do toga da se neki polaznici ne osećaju ugodno. Kad god se tome suprotstavljam, moram uzeti u obzir da me neki polaznici možda doživljavaju kao svog prijatelja (kao pripadnika “nacionalne” grupe kojoj i sami pripadaju), dok me drugi možda vide kao pripadnika grupe bivših neprijatelja, zbog mog (srpskog) imena i porekla. Suprotstavljanje većini sa pozicije manjine svakako je nešto što pojedinac treba da iskusi u stvarnom životu, tako da podsticanje i vežbanje toga svakako može biti korisno. Dakle, dok je s jedne strane važno stvoriti siguran prostor, to je s druge strane, veoma važno pokazati i da postoji prostor i kapacitet za osporavanje i nesigurnost.

To znači da i treneri treba da imaju prostora da se izraze kao ljudska bića i ličnosti. Nije potrebno da imaju odgovore na sva pitanja, niti je neophodno da sve vreme imaju strpljenja i razumevanja. Za mene je najvažnije da budem pošten i transparentan, što znači da mogu i da pravim greške i da se izvinim zbog njih, ako je potrebno. Verujem da je takav stav vrlo koristan da bi se pokazalo da čovek ne treba da bude savršen, kako bi nešto preduzeo, da je prihvatljivo i grešiti i poželjno biti hrabar i proaktivan. Mislim da je to jedan od načina da se ljudi osnaže i želim da za to dam primer. Jednom prilikom jedan prilično bučan polaznik prekinuo je ženu rekavši joj da je njeno mišljenje glupo. Bio sam vrlo iznerviran i hteo sam da to pokažem pa sam ispustio svesku koja mi je ležala na krilu, što je izazvalo glasan prasak u prostoriji i privuklo pažnju prisutnih. Hteo sam da se usprotivim takvom vređanju i to jasno iskažem. Neki polaznici bili su “šokirani” i moje ponašanje doživeli kao fizički nasilan gest. To za mene nije bio problem, pošto verujem da klimanje glavom na sve što čujete ili vidite nije od koristi. Osim toga, verujem da trener treba da pokazuje emocije, posebno ako se to zahteva i od polaznika. Trebalo bi da radimo mirovne treninge jer postoje stvari u našim društvima koje nas bole. Borba protiv nepravde je za mene legitiman motiv. Naravno, nečija spremnost da kritikuje bi onda trebalo bar da odgovara stepenu lične spremnosti da se kritika prihvati.

3.3 Treneri kao facilitatori, oni koji daju inpute i partneri

Važno je prilagoditi tempo treninga onima koji uče i deluju u bržem ritmu, ali treneri u isto vreme moraju da vode računa o emocionalno osetljivim situacijama, da podstiču međusobnu brigu i solidarnost među polaznicima i olakšaju komunikaciju. Treneri trebaju da znaju – u svim fazama treninga – gde da zakoče, kada da uspore i daju prostora da se misli i emocije slegnu.

Nadalje, važno je da treneri otvore prostor da polaznici na dnevni red stave svoje teme, mada u izvesnim fazama treninga ovo pravilo, ako se tretira kao opšte, može biti kontraproduktivno. Treneri bi trebalo da deluju kao ravnopravni partneri u diskusijama o sadržaju treninga, i potrebno je da tome daju svoj doprinos. Trebalo bi da se uključe izražavajući sopstvene stavove, ne samo zato što su i sami deo društva u problemima, kojem pripadaju i polaznici treninga (govorim o treningu na kojem treneri deluju kao “insajderi”). Dakle, uloga trenera na treninzima koje izvodi CNA često bi se ogledala u tome da *nameću goruće probleme* i proaktivno ih forsiraju da bi se grupa njima bavila na otvoren način i s njima se suočila. Samo kada je grupa izuzetno motivisana i samouverena, ili kada primetimo da pojedini

učesnici u potpunosti preuzimaju ulogu pokretača, za to ne postoji potreba i taj zadatak prepuštamo u potpunosti grupi.

Treneri biraju metode i postupke u skladu sa sopstvenim vrednostima i svojom prirodom. Ne postoji recept za osmišljavanje “delotvornog” treninga. Kvalitet treninga zavisi od osećanja koje ima trenerski tim šta je ispravno i pošteno. Iznimno je važno da svaki trener i trenerski tim razjasne svoje uloge, razumevanje samih sebe i svoja individualna očekivanja. Meni lično, nije važno da budem trener, moj identitet ne određuje to da sam ja profesionalni “trener”. Izvođenje treninga iz nenasilne akcije je samo alat kojim se koristim u mirovnom radu kako bi doprineo ciljevima u koje verujem. Razumem potrebu nekih ljudi da dobiju profesionalno priznanje – što je svakako važno u svetu u kojem ljudi moraju da zarade za život baveći se ovim poslom. Ja međutim, sumnjam da je razvijen “profesionalni” trenerski identitet koristan ili superioran u odnosu na angažman na izgradnji mira i društvenoj promeni.

3.4 Da bi se nosili sa “napornim učesnicima” treba se “nositi sa samim sobom”

Situacije koje pružaju dragocene izazove za trenere su sledeće: a) deo grupe nema, ili ima samo nejasnu motivaciju, b) strah od sukoba prevladava kod većeg dela grupe, tako da pokušavaju da ih izbegnu, c) dominantan je stav da se “ništa ne može učiniti” ili d) grupa deli percepciju da smo “svi mi prijatelji, a krivi su političari” ili “nije naša krivica, svi smo *mi* dobri ljudi”. Sve ove situacije mogu stvoriti prepreke u procesu odvijanja treninga, a treneri moraju da pronađu konstruktivne načine nošenja s tim teškoćama koje prouzrokuje grupna dinamika, a ponekad i pojedinci.

Kada se u toku sesije treninga suočim sa situacijom u kojoj mi percepcija govori da imam posla s “napornim učesnikom”, treba da podsetim samog sebe da imam problema da se izborim sa sopstvenim reakcijama, osećanjima i mislima. Razumevanje razloga zašto se to dešava mi uveliko pomaže da se izborim i sa svim ostalim.

Neke od metoda treninga ili pojedine vežbe imaju manipulativnu dimenziju, gdje polaznici mogu da se osećaju na prevaru uvučenim u tešku situaciju (*vidi Okvir 2*). Kada se radi na nekim temama, takve metode mogu biti vrlo korisne za razotkrivanje postojeće i prikrivene diskriminacije ili sličnih problema.

Okvir 2 - Vežba iz (doživljavanja) diskriminacije

Tokom nekih vežbi polaznike delimo u grupe i dajemo im zadatak s instrukcijama da se međusobno takmiče. Kada izvodi vežbu, trener određene grupe diskriminiše a jednu grupu favorizuje, kako bi ona pobedila. Cilj je da učesnici treninga iskuse diskriminaciju i u praksi vide da li je primećena – i ko je primetio. Uobičajeno je da pobednici poriču diskriminaciju, a gubitnici primećuju nepravedne postupke trenera. U toku debriefinga posle vežbe prelazi se na iskustva iz stvarnog života i povlače se paralele.

Osećaj izmanipulisanosti očigledno je suprotan osećanju deljenja, vlasništva nad dijalogom i procesom interakcije, čiju važnost sam već podvukao. Zato mislim da se takve metode moraju koristiti izuzetno pažljivo i sa svešću o tome što mogu da izazovu. Pre primene manipulativnih metoda, treba da se zapitam da li bi za mene ili moje kolege to bilo prihvatljivo, a zatim da razmišljam o grupi i pojedincima s kojima nameravam da radim na takav način. Teško je utvrditi gde su tačno granice, jer one zavise od

percepcije trenerskog tima, od stepena poverenja koji polaznici treninga imaju u tim a posebno od konkretnog načina primene takvih metoda. Potrebno je objasniti ih (metode) i biti transparentan što se tiče ciljeva.

3.5 Postavljanje realnih očekivanja

Nerealna očekivanja od učinka treninga mogu da budu veliki izvor nezadovoljstva i osećanja nemoći trenerskog tima koji radi na izgradnji mira, kao što sam to i sam iskusio. Moja koleginica Tamara Šmidling bila je realnija, kad nas je podsećala da moramo da razmotrimo i preispitamo svoje početne ciljeve. Tokom evaluacije treninga koji je CNA održao s bivšim borcima, bili smo nezadovoljni i prilično frustrirani postignutim, a Tamara je istakla da je naš cilj da motivišemo bivše borce da se uključe u izgradnju mira tokom šestodnevnog treninga bio isuviše ambiciozan i nerealan. Umesto da žalimo što nešto nismo postigli (promenu ponašanja), trebalo je da prihvatimo ono što smo postigli: *promenu stavova pojedinaca* u smislu da učesnici više neće usvajati ili prihvatati stavove i akcije koje opravdavaju, zagovaraju i nanose nepravdu ili nasilje. Dakle, doprineli smo *smanjenju potencijala za razgradnju mira*, što je svakako bio veliki korak za tu grupu, s obzirom na profil polaznika (mešovita grupa pojedinaca s tri strane koje su bile u sukobu tokom rata, od kojih se svi mogu smatrati "gubitnicima": osobe sa invaliditetom, koje pate od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), siromaštva, nezaposleni i bez perspektive).

4. Dileme i izazovi mirovnog rada

4.1 Legitimnost i zavisnost – insajderi i autsajderi

Pitanja legitimiteta i kredibiliteta predstavljaju važne izazove kada se pokušava uticati na društvenu promenu. Morate da budete transparentni o tome ko ste, za koje vrednosti se zalažete i kako se one odražavaju unutar organizacije koju predstavljate (ko vas podržava, koje kompromise pravite, od koga i čega zavisite). S tim u vezi veoma je osetljivo pitanje odnosa s raznim spoljnim akterima koji imaju za cilj da utiču na sukob (strane vlade i akteri iz nevladinih organizacija koji intervenišu u sukobu).

Saradnja insajdera sa stranim akterima, barem na Balkanu, često je sumnjiva velikom delu populacije. Postoji raširena predrasuda da je u takvom odnosu lokalni aktivista onaj ko je plaćen i deluje prema nalogima stranih partnera koji mu daju novac kako bi ostvarivali svoje sebične interese ili političke programe. Većina "običnih ljudi" nema poverenja u spoljne aktere i pita: "Zašto se prave kao da žele da nam pomognu?, Kakav je njihov interes?" – što je nije sasvim bez osnova i potpuno je legitimno. Kako bi se suprotstavili predrasadama i teorijama zavere, na pitanje: "Šta tebe motiviše?" se mora odgovoriti i ono zahteva iskren odgovor, što je ponekad vrlo teško. Priznajem da sam bio samo

delimično uspešan kada sam, na primer, na sastancima s udruženjima boraca, ljudima objašnjavao koja je motivacija vlada Švajcarske i Nemačke da finansiraju naše sastanke s bivšim borcima, ili zašto evaluatorka iz Berghof Centra dolazi da priča sa njima o prethodnim mirovnim akcijama, sastancima na kojima je vođen dijalog ili o treninzima na kojima su učestvovali.⁴

S ništa manje sumnje ne suočava se ni insajder, ali sumnja dolazi iz drugog pravca. Pitanja koja se postavljaju su na tragu ovakvih: “Delujete li u korist tajnog političkog programa kojim favorizujete jednu ili drugu stranu?” ili: “Da li ste vi samo plaćenici, koji izvršavaju zadatke koje vam daju šefovi iz inostranstva?” Ljudi naročito zagledaju opremu koju organizacija poseduje i pitaju: “Kako je moguće da vaša organizacija ima novi automobil, a ja, kao žrtva rata, primam smešan iznos invalidske penzije?”

Jednom sam, gostujući u TV emisiji, otvoreno govorio o tome koliko zarađujem – što se može uporediti sa zaradom zaposlenih u Civilnoj mirovnoj službi u Nemačkoj (“Ziviler Friedensdienst”), ali je skoro dvostruko više od prosečne plate u Srbiji. Bio sam kritikovan od strane nekih nevladinih organizacija koje su se žalile da to “podstiče nepoverenje prema NVO”. Oni koji su me kritikovali zarađivali su nekoliko puta više od mene, ali o tome nisu pričali niti se time bavili na transparentan način. Pada mi na pamet sledeće pitanje: kako možete da zagovarate vrednosti solidarnosti, poštenja i transparentnosti, ako ne živite onako kao što propovedate? Ako istina nanosi štetu proklamovanom visokom cilju, problem nije u istini, već u vašim metodama (a moguće i u cilju).

Sledeće ozbiljno pitanje za mirovne radnike je: “Koliko samostalno možete da radite, ako zavisite od stranih donatora?” Pitanje treba preformulisati da glasi: “Da li organizacija kompromituje svoje vrednosti kada se upusti u takvu saradnju?” Drugo relevantno pitanje je da li težiti saradnji s jednakim partnerima ili se obavezati na diktat donatora. Postoji još mnogo pitanja koja treba postaviti u ovom kontekstu, kao na primer: kako neko može da primi novac od vlade koja vodi ratove širom sveta (SAD, na primer), a da istovremeno zadrži legitimitet i kredibilitet? Kako mirovne organizacije mogu da održe svoj integritet i kako uspevaju da kritikuju čak i one koji ih podržavaju (npr. finansijski)? Mogu li se zapravo pronaći partneri koji će to prihvatiti? Verujem da smo mi u CNA to do sada mogli a da pri tom ne kompromitujemo svoje vrednosti, tražeći partnere koji bi nas finansijski podržali, ali ne i ucenjivali – ali to nije jednostavno, i postaje sve teže. Neke kompromise koje smo prihvatili nije bilo lako progutati.

Naša javno izražena nespremnost da prihvatimo sredstva od američke vlade bila je motivisana politikom administracije SAD-a (ne antiamerikanizmom!). Nisu je delili drugi koji u regionu rade na izgradnji mira, što može biti legitimno, ako imaju kritičku distancu i vode dijalog sa svojim finansijerima. U stvarnosti, umesto kritike postojala je zavisnost i ćutanje, čime je pothranjivana slika o primeni dvostrukih standarda, što je u javnom mnjenju imalo veoma loš odjek i negativno je uticalo na imidž svih organizacija koje se bave ljudskim pravima i izgradnjom mira.

Iz tih razloga, nevladine organizacije generalno nemaju dobru reputaciju u našim društvima. Vrlo često, osećamo potrebu da se izvinimo za to što smo NVO, a i za svoje aktivnosti, i to gotovo dotle da kažemo: “Molim vas oprostite, bavim se mirovnim radom”, kako je to rekao jedan moj kolega. Ja mislim da bi trebalo da budemo mnogo samouvereniji i da se usredsredimo na suštinu onoga što radimo, i kažemo: “Nisam u nevladinoj organizaciji, ja sam član mirovne organizacije”.

Često se ignoriše tačka trvenja koja se javlja između različitih aktera koji deluju u korist izgradnje mira. Neka trvenja mogu se objasniti percepcijom nekih aktera, da se lokalne NVO, na primer, međusobno

4 Članovi Berghof Research Center (Berlin, Nemačka) su sproveli nekoliko evaluacija rada CNA, videti Fischer 2001; Zupan / Wils 2004; Schmelzle (s Konjikušić) 2008. Videti također Fischer 2006 i 2007.

takmiče (za uticaj, fondove, itd.). Nedostatak saradnje – koji ponekad čak dovodi do opstrukcije jednih u odnosu na druge – dešava se ispod površine, jer postoji nedostatak kanala komunikacije i konstruktivne kritike. Na višem nivou, temeljni pristupi izgradnji mira (inkluzivni nasuprot ekskluzivnih) ponekad se sudaraju. Mi smo bili suočeni s nepoverenjem nekih NVO koje se zalažu za mir, samo zato što smo počeli da radimo s bivšim borcima, na koje te druge NVO gledaju kao na homogenu grupu ubica, nacionalista, fašista - neprijatelja. Umesto da nas pitaju za naše motive i namere, i mi smo bili svrstani u istu grupu sa bivšim borcima. Bili smo predmet opšte podele na dobre i loše društvene grupe. A ako je srbijansko društvo generalno nacionalističko (kao što i jeste), može se delovati distanciranjem od srpskog identiteta, ili se može preispitati postavka po kojoj biti patriota i “dobar Srbin” znači biti onaj koji mrzi druge, umesto da se redefiniše patriotizam kao vrednost koja može biti u skladu s ljudskim pravima, poštovanjem drugih i mirovnom politikom.

Najveći izazov i otvoreno pitanje s kojim se suočavamo u svom poslu je: kako održati polet za mirovni angažman, kod sebe i drugih?

4.2 Kako zadržati polet?

“Treba li da ostanem ili da odem?” je naslov pesme grupe The Clash iz 1982. godine, i po mom mišljenju to pitanje odražava glavnu dilemu mirovnog rada, tj. konstantno iskušenje da se povučemo iz borbe za izgradnju mira. Često sam imao taj doživljaj kad bih se osetio savladanim svim konfliktima i izazovima s kojima se suočavamo u našem društvu. Lako je reći “treba ostati i boriti se” s tačke gledišta nekog spolja. Naravno, da u svakom društvu postoji ogroman potencijal za izgradnju mira, i to ne treba zaboraviti. Glavni izazov leži u tome da se ta “lokalna” pro-mirovna energija pokrene u konstruktivnu akciju i stav, i da se to učini vidljivim.

U nekoliko slučajeva primetili smo “negativan uticaj” u tom smislu. Polaznici programa Treninga za trenere, na primer, pokušali su da promene strukture unutar svojih organizacija. Hteli su da uvedu procese donošenja odluka i principa podele odgovornosti koji bi imali više participativni karakter, podrivajući na taj način postojeće hijerarhije. Nisu uspeali i na kraju su morali da napustite svoje organizacije. Sada imaju problem kako da pronađu novi način delovanja, što je vrlo teško jer su izgubili motivaciju.

Drugi negativan razvoj događaja, koji sam primetio u svom najbližem okruženju, je da ljudi koji su uložili mnogo energije u mir i transformaciju konflikata pate od premora i razboljevaju se. I da, pitanje se samo postavlja: “Zašto očekivati da ćete ostati zdravi, ako je celo društvo bolesno?” Međutim, hajde da i ovde primenimo pravilo “počnimo od sebe” i težimo efikasnoj prevenciji premora. A budimo i iskreni i priznajmo da ne uspevamo, ne samo kao individue, već i kao strukture koje dele odgovornost za to.

Kako bi bili sigurni da će ljudi ostati, i da se izbegne da uteknu (fizički ili mentalno), treba da postoje strukture, mreža koja može da prihvati, poveže, osnažiti i podrži individualne partnere/saradnike/polaznike. Jedan od retkih mehanizama koje imamo na raspolaganju za podršku pojedincima i da njihovu motivaciju održimo na visokom nivou je da ih pozovemo da sarađuju s nama u raznim akcijama, bilo da je to trening ili druge aktivnosti. Sve više koristimo ovaj mehanizam, ne samo da bi podržavali pojedince, već i da prenesemo energiju na grupe i uključimo ih u međuregionalnu mrežu, koja nudi mogućnost razmene i saradnje izvan CNA.

No, i naša spremnost i želja da budemo pouzdan oslonac mnogim pojedincima ili manjim grupama ima granice. Mi i ne želimo da postanemo centar mreže, od koga se uvek očekuje da preuzima inicijative i preuzima odgovornost za delovanje. U stvarnosti, vrlo često nam se prepušta odgovornost, a naši partneri koji su deo mreže nemaju onoliko inicijative i odgovornosti za sopstvene inicijative kao što smo očekivali. Jedna velika prepreka je pritisak koji ljudi osećaju da zarade za život, ali takođe i oklevaju da se prihvate administrativnih pitanja i da preuzmu ulogu pokretača promena, s čitavim teretom koji ona sa sobom nosi.

Drugi razlog je nedostatak finansijske podrške koju mirovne grupe i naši bivši polaznici mogu da sakupe za sprovođenje svojih ideja, projekata i aktivnosti. Ostaje pitanje da li ima smisla sprovesti program Treninga za trenere, preneti energiju ljudima i umrežiti ih, a da pri tom bar polovina njih neće uspeti da sprovede svoje akcije zbog nedostatka finansijske podrške, a time neće uspeti ni u daljoj izgradnji lokalnih resursa i doprinosu održivim naporima za promenu. Nemam jednostavan odgovor na ovo pitanje, ali koje opcije preostaju? Ne raditi više na izgradnji kapaciteta? Stvoriti super-veliku, centralizovanu korporaciju za izgradnju mira koja bi se usredsredila samo na prikupljanje sredstava da bi ih prosleđivala na lokalni nivo? Odgovor koji smo pronašli je samo delimično zadovoljavajući: on leži u aktivnostima na promociji mira koje će mobilisati veći broj ljudi koji rade na izgradnji mira (20-30 njih) u celom regionu i za čije aktivnosti smo obezbedili sredstva.

4.3 Od “treninga” do “društvene promene”? Razmišljanja o učinku i doseg

Rad CNA je vođen idejom da mirovno obrazovanje može da doprinese pozitivnoj društvenoj promeni. Uvereni smo da trening može da bude alat za pokretanje takvih procesa i da može da utiče na pojedince na tri različita nivoa:

1. Trening može da promeni lične stavove i senzibilitet, da doprinese postizanju razjašnjenja i osnaživanju (postignutom različitim brzinom: površno i samo verbalno; sporo, ali duboko; odloženo i iznenađujuće; nevidljivo, tj. teško uočljivo drugima).
2. Trening može da doprinese promeni u okruženju (institucije i grupe) iz kojeg polaznici dolaze; vrlo često tokom treninga, polaznici jačaju kapacitete kako bi bolje odgovorili na sukobe koji postoje u njihovom okruženju.
3. Trening može da dovede do akcije polaznika u pravcu izgradnje mira na eksplicitniji način u široj zajednici; polaznici usvajaju inkluzivne pristupe i doprinose širenju tzv. mirovnih savezništava.

U raspravama o uticaju i doseg miravnog obrazovanja, treći nivo često se smatra krajnjim ciljem, a prethodna dva nivoa se zanemaruju. Međutim, iskustvo mi govori da mirovno obrazovanje može da funkcioniše samo ako sledi ove različite faze i da se prethodna dva nivoa ne mogu preskočiti kako bi se postigla promena u društvu. U isto vreme, nisu svi ni sposobni da prođu kroz sve tri faze, a ni da to postignu brzo. Tempo zavisi od snage pojedinca i izazova s kojima se suočava na prvom i drugom nivou. Moje je iskustvo, na primer, da je većina bivših boraca sa kojima smo radili treninge ostala na prvom nivou (promena ličnih stavova). No, to ne treba tumačiti kao nedostatak u smislu da nije proizvelo duboke društvene promene. U ovom slučaju, promena ličnih stavova znači redukovanje važnog izvora svesnog i nesvesnog ponašanja koja završava razgradnjom mira (na primer, akcije koje opravdavaju,

zagovaraju i nanose nepravdu/nasilje i predstavljaju ozbiljne prepreke za delotvornu izgradnju mira).

Naš trening zasniva se na pretpostavci da jednom kada prođu trening, polaznici postaju takozvani "pokretači promena", ili kako mi obično kažemo "multiplikatori" koji pokreću promene, tako što utiču na sopstvenu okolinu. Vrlo često se ljudi odluče da učestvuju na našim treninzima, da bi stekli veštine za rešavanje ili nošenje s postojećim socijalnim konfliktima na bolji način. Međutim, ako ne dođe do promene tih inicijalnih očekivanja, razočaranje je neizbežno. Zašto je tako?

Za sve nas koji živimo u u ratom razorenom društvu postoji čitav niz sukoba od kojih možemo da biramo one sa kojima ćemo se suočiti i one od kojih ćemo pobeći. Vrlo je verovatno da će pohađanjem treninga iz izgradnje mira na međuregionalnom nivou polaznici razviti sposobnost da shvate i nose se s tim konfliktima na konstruktivniji i pravedniji način. No, to dublje razumevanje sukoba može ih istovremeno dovesti "u sukob" s ljudima u sopstvenom okruženju. Neki od naših polaznika su imali iskustvo da su, zbog izraženije "empatije" i tolerancije, smatrani "izdajnicima" koji deluju protiv takozvanih "zajedničkih nacionalnih interesa", pogotovo kada izražavaju stav za koji se čini da izlazi iz onoga što je etnopolitičkim diskursom definisano kao preovlađujuće. To ima za posledicu da je tim ljudima verovatno teže da se nose sa novonastalom situacijom u odnosu na onu od pre. Pre treninga, osećali su se izloženim konfliktima između različitih zajednica tek kad bi prešli njihove granice. Sada, moraju da se nose sa konfliktima sve vreme (npr. u svojoj porodici, u grupi prijatelja ili radnom okruženju), što je mnogo teže za podneti, tako da je period nakon treninga presudan u smislu opstanka "pokretača promena". Njima je potrebna podrška i neprekidno osnaživanje da zadrže energiju potrebnu za delovanje koje je usmereno na promene. S obzirom da sam i sam trener insajder, i ja sam prošao kroz sve to. Bavljenje sukobima će vas stići i u onim trenucima vašeg života koji su bezbedni, počevši od sa večere s porodicom (konfrontacija zbog ksenofobičnih komentara), razgovora s prijateljima (koji izražavaju nacionalističke stavove), itd. Drugim rečima, ljudi se mogu naći u situaciji da im privatni život veoma trpi, da se pretvorio u poprište sukoba i više nije mesto gde nadoknađuju svoju energiju. Na radnom mestu, u institucijama kao što su škole, i uopšte u javnom okruženju, situacija je još teža. Preispitivanje dominantnih diskursa, i delovanje u smislu bavljenja među-regionalnim konfliktima, je izuzetno teško, jer svaka strana u sukobu percipira onu drugu (druge) kao velike grupe "neprijatelja" koji su odgovorni za diskriminaciju i neprijateljstvo. Dakle, čak i ako ste se distancirali od stavova "svoje" strane, većina članova one druge zajednice i dalje će vas percipirati kao "neprijatelja", jer vas ne vide kao individuu nego kao jednog od "njih". To znači da se vaš teret udvostručio, a ne smanjio.

Dakle, pre nego što se o ljudima sudi da su spori i inertni, trebalo bi uzeti u obzir ovu dinamiku i pokušati da je razumemo.

Pa kakvi su nam onda kriterijumi šta je uspeh a šta neuspeh? Možemo procenjivati kvantitet prekogranične saradnje u izgradnji mira, broj grupa i pojedinaca spremnih i energičnih da se angažuju u zaštiti ljudskih prava i dijalogu između zajednica, ili da se suoče sa preovlađujućim šovinizmom i nacionalizmom u svom okruženju. Ali kako da procenimo kvalitet saradnje?

Vremenski sled je važan, pošto je to promenljiva koja određuje stvarni smisao i vrednost određenih akcija. Akcije koje su se odigrale dve godine nakon rata, kada je prag nasilja bio vrlo nizak, i iste takve koje su se odigrale 10 godina kasnije, neophodno je procenjivati na različite načine. Pokretanje prekograničnog dijaloga u različitim fazama sukoba ima različito značenje, a važno je prilagoditi i izmeniti sadržaj dijaloga, treninga ili javne akcije u skladu sa vremenskim okvirom. Evo jednog primera: ako se sastanci posvećeni prekograničnom dijalogu organizuju u atmosferi u kojoj akteri kao i njihove porodice mogu biti izloženi fizičkom napadu, gubitku posla, pretnjama, bilo od strane komšija ili sigurnosnih

službi, možete li to zaista smatrati uspehom, ako životi vaših saradnika i partnera preko noći budu uništeni?

Rekao bih da je u pitanju hod po tankoj liniji. Ja ne mogu da preuzimam rizik u ime drugih, niti bi trebalo da im sudim prema tome kolika je njihova spremnost da preuzmu rizik. Neki od ljudi s kojima smo saradivali, koji su se osetili podstaknutim i osnaženim našim programima, bili su suočeni s takvim problemima. I nekima od nas je takođe povremeno prećeno. To je često cena izgradnje mira. Naš odgovor na to bio je iskazivanje solidarnost. Čini se kao da to nema nikakve veze s procenom učinka akcija izgradnje mira – ipak, rekao bih da i te takozvane “nuspojave” treba uzeti u obzir. Biti hrabar svakako je deo izgradnje mira, ali je teško reći šta je prihvatljivo, a šta ne. Svako od nas to mora da učini za sebe. Ne plaćam tuđe račune, već samo svoje.

5. Zaključci i pogled unapred

Kao što je u ovom tekstu izloženo, CNA je pripremio niz trening programa s ciljem da odgovori različitim potrebama i mogućnostima polaznika. Osim Osnovnih treninga, razvili smo Napredni trening i program Treninga za trenere-ice kao alate koji treba da obezbede multiplikaciju. Međutim, nikada ne možemo biti apsolutno sigurni u rezultate i učinak, kao i to da smo ostvarili svoje ciljeve. Mi zaista ne znamo šta se, na dugi rok, tačno dešava nakon treninga.

Eksterna evaluacija potvrđuje da naš trening aktivira, motiviše i priprema pojedince za mirovni rad i da desetina polaznika preduzima akcije, koje organizuju nezavisno od CNA. Ipak, kada pokušaju da sprovedu svoje ideje, ti ljudi se u stvarnosti suočavaju s raznim preprekama. Otpor može da se javi iz njihovog privatnog ili profesionalnog okruženja. Učesnici treninga koji imaju jake vodeće pozicije u svojim institucijama imaju više moći, samopouzdanja i više resursa za sprovođenje svojih ideja. Međutim, čak i pod vrlo povoljnim uslovima, mogu da planiraju aktivnosti samo ako imaju pristup finansijskoj podršci. U našim društvima za to postoji vrlo malo izvora finansiranja, što znači da u većini slučajeva finansije moraju da dođu iz inostranstva. Zavisnost od stranih donatora ostaje ozbiljan problem.

U principu, nedovoljno je novca, a nema ni dovoljno strpljenja da se izgradnja mira na odgovarajući način dugoročno podrži. Donatori iz inostranstva često žele brzo da vide rezultate i ne posvećuju se dugoročnom angažmanu u jednom regionu. To se odnosi i na zapadni Balkan, gde su međunarodni donatori uložili mnogo u kratkoročne programe obnove, ali mnogo manje u programe dugoročne izgradnje mira.

Procesima izgradnje mira generalno treba vremena. Procesima izgradnje mira u društvima koja su rasporena etnopolitičkim nasiljem potrebno je još više vremena. Pojedinci menjaju stavove i ponašanje samo kroz jedan dugotrajan proces. Možda je moguće izračunati koliko je novca i vremena potrebno da se započne rat, ali pokušaj da se to izračuna kad se radi o izgradnji mira će propasti.

“Vođenje rata” je mnogo efikasnije i brzo vraća predviđene dividende. Izgradnja mira nije tako brz poduhvat. Obnavljanje odnosa i poverenja traje mnogo duže, a ako ih je uopšte i moguće stvoriti, još dugo će ostati krhki.

Kada razmatramo uspeh i neuspeh, uticaj i ograničenja aktivnosti neformalnog obrazovanja/ treninga, treba gledati duži vremenski period. Tokom poslednjih nekoliko godina, uvedena je potreba za “merenjem učinka”, ali ona je često diktirana od donatora i ograničena na kratkoročne evaluacije u kojima se broje pojedinačni događaji, učesnici i neke nasumice prikupljene izjave. Naravno da je potrebno promišljati o uticaju koji se želi postići određenom aktivnošću, jer to takođe podstiče razmišljanje o strategiji i daje putokaze za promišljanje. Ali, ako se učinak meri samo zato što to traži donator kako bi opravdao trošenje svojih resursa, to je stvarno izgubljena prilika – jer pokazuje nameru da se dokaže ispravnost umesto iskrene analize i spremnosti na učenje iz sopstvenih grešaka, neuspeha i dostignuća. Ova vrsta procene uticaja ima za cilj da legitimiše uspeh treninga, umesto da proizvede sistematske uvide [pogledati takođe Cheyanne Scharbatke-Church u ovoj knjizi]. Procena dugotrajnog učinka skoro da uopšte ne postoji. Čak i kada je predmet evaluacije dugoročan proces teško da je moguće “meriti” rezultate. Teško je identifikovati uticaj pojedinačnog događaja ili aktivnosti, zato što su deo složene postavke sa brojnim akterima i njihov učinak zavisi od različitih unutrašnjih i spoljnih faktora.

Evaluacija ne bi trebalo da se radi na način da se na prvom mestu “meri uspeh”, ali bi trebalo da pridonese samo-refleksiji i ohrabri mirovne aktiviste da budu samosvesniji u vezi s onim što rade, kako da postavljaju realne ciljeve i pronađu strategije koje odgovaraju njihovom kontekstu. Za mirovni rad je potrebna pouzdana analiza konteksta, ubedljivih strategija, legitimitet i transparentnost mirovnih aktivista. Međutim, izvrsna analiza sukoba, strategija i integritet neće proizvesti nikakav učinak ako ustanovama nedostaje društvena podrška i dovoljno sredstava. I tako smo obišli pun krug.

6. Bibliografija

Centar za nenasilnu akciju 2007. *20 poticaja za buđenje i promenu. O izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*. Uredile Helena Rill, Tamara Šmidling i Ana Bitoljanu. Beograd/Sarajevo: CNA.

Centar za nenasilnu akciju 2005. *Ne može meni bit dobro ako je mom susjedu loše*. Uredile Helena Rill i Ivana Franović. Beograd/Sarajevo: CNA.

Fischer, Martina 2007. *Confronting the Past and Involving War Veterans for Peace. Activities by the Centre for Nonviolent Action, Belgrade/Sarajevo*, u: Martina Fischer (ur.). *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina – Ten Years after Dayton*. 2. izdanje. Münster, Hamburg, London: Lit-Verlag, 387-416.

Fischer, Martina 2006. *Evaluierung von Aktivitäten der Friedensförderung – Potenziale und Grenzen*, u: Institut für Auslandsbeziehungen (ur.). *Frieden und Zivilgesellschaft – 5 Jahre Programm Zivik*. Schwalbach: Wochenschau-Verlag, 64-72.

Fischer, Martina 2001. *Conflict Transformation by Training in Nonviolent Action. Activities of the Centre for Nonviolent Action (Sarajevo)*. Berghof Occasional Paper No 18. Berlin: Berghof Research Center. Dostupno na: www.berghof-conflictresearch.org.

Schmelzle, Beatrix (i Davor Konjikušić) 2008. *Developing Linkages between Peace Education and Peace Promotion for Increased Impact in the Region of Former Yugoslavia*. Nalazi evaluacije iz marta (aprila) 2008. Dostupno na www.nenasilje.org.

Schmelzle, Beatrix 2006. *Training for Conflict Transformation – An Overview of Approaches and Resources*, u: *Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Dostupno na www.berghof-handbook.net.

Sprengrer, Dirk 2005. *The Training Process: Achieving Social Impact by Training Individuals?*, u: *Berghof Handbook*

for Conflict Transformation, Internet verzija. Dostupno na www.berghof-handbook.net.

Vukosavljević, Nenad 2000. *Nenasilje? Priručnik za treninge iz nenasilne razrade konflikata*. Sarajevo: CNA.

Vukosavljević, Nenad 1996. Mythos macht Krieg, u: Bildungs-und Begegnungsstätte für gewaltfreie Aktion KURVE Wustrow / Christlicher Friedensdienst (ur.). *Kleine Inseln der Menschenwürde. Freiwillige Friedensdienste im ehemaligen Jugoslawien*. Kassel: Verlag Weber, Zucht & Co, 18-28.

Zupan, Natascha and Oliver Wils 2004. *Dealing with the Past and Conflict Transformation in former Yugoslavia*. Evaluation Report. Berlin: Berghof Research Center. Dostupno na www.berghof-conflictresearch.org.

[Internet izvorima pristupljeno 4. novembra 2010.]